

Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія
Федьковича: Історія. № 2. 2021. С. 56–77

History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. № 2. 2021. pp. 56–77

DOI <https://doi.org/10.31861/hj2021.54.56-77>

hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477.83/.86) : 94(100) : 94(470+571)«1914/1915»

© Андрій Королько* (Івано-Франківськ)

ВОЄННІ ДІЇ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ І АВСТРІЙСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА ПОКУТТІ В 1914–1915 рр.

У статті розглянуто перебіг воєнних дій та діяльність російської і австрійської адміністрації у 1914–1915 рр. на одному з клаптиків Східного фронту періоду Першої світової війни – Покутті як частини території західноукраїнських земель. Автором показано характерні риси військової мобілізації австро-угорської армії напередодні і на початку Першої світової війни на території Покуття; висвітлено воєнні дії, які спричинили захоплення історико-географічного регіону російськими військами; розкрито особливості становлення і функціонування російського окупаційного режиму у краї. Вказується, що проблема російської окупації у нинішній зовнішньополітичній ситуації актуальна для нашої держави як ніколи, а застосована на Кримському півострові і на Сході України окупаційна практика має свої історичні аналогії з періодом 1914–1915 рр. Саме тому із позицій захисту державного суверенітету, національної безпеки особливої актуальності набуває дослідження цієї проблеми.

Ключові слова: Перша світова війна, Покуття, мобілізація, воєнні дії, лінія фронту, окупація, репресії, жандармерія, російські козаки війська.

Andrii Korolko (Ivano-Frankivsk)

MILITARY ACTIONS AND ACTIVITIES OF THE RUSSIAN AND AUSTRIAN ADMINISTRATIONS IN POKUTTYA IN 1914–1915

Abstract. The run of military operations on the one of the strips of the Eastern front – Pokuttya as a part of the Western Ukrainian land territory is studied in the article. The preconditions of the war are shown by the author; the characteristic features of the military mobilization of the Austrian and Hungarian army on the territory of Pokuttya on the eve and at the beginning of the war are defined; the peculiarities of the Russian regime formation on the land are revealed; not simple relations between the occupying authority and the local population are traced.

The eve and beginning of the World War I showed the escalation of mass political hysteria on the part of the Austro-Hungarian authorities. The official authorities were prejudiced against the population of the region, accusing it of Russophilia. At the same time, local authorities tried to demonstrate their loyalty to the Austrian emperor by holding a series of «patriotic» events.

* к.і.н., доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

PhD in History, Associate Professor, Department of History of Ukraine, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

orcid.org/0000-0001-7435-5806

e-mail: andrii.korolko@pnu.edu.ua

The capture of Pokuttya by the Russians in the autumn of 1914 was accompanied by the requisition of inventory and property, the persecution of representatives of the Ukrainian national movement and residents of Jewish nationality, and the brutality of Russian Cossack units. The hostilities of 1915 showed the weakness of the positions of Russian troops in Pokuttya. In some parts of the front, the positions of the warring parties often changed, which, in turn, depleted the material resources of the inhabitants of the region. In the early summer of 1915, Austrian troops liberated Pokuttya for a time. However, the events of 1916 will show that the front in the territory of Eastern Galicia will «come to life» and this will lead to a brutal, but short-lived, occupation of Pokuttya by Russian troops.

The problem of Russian occupation in the current foreign policy situation is more important for our country than ever, and the occupation practice used on the Crimean peninsula and in Eastern Ukraine has its historical analogies with the period 1914-1915. That is why from the standpoint of protection of state sovereignty, national security, the study of this problem becomes especially relevant.

Keywords: *World War I, Pokuttya, mobilization, military operations, front, occupying administration, gendarmerie, repressions.*

Перша світова війна виникла внаслідок гострих непримиренних суперечностей між великими державами Європи та інших континентів, що об'єдналися у могутні військово-політичні блоки: Троїстий (згодом Четверний) союз, до якого ввійшли Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина і Болгарія, та Антанта (Англія, Франція, Росія). Війна велася за сфери впливу у світі, за ринки збуту і сировини, за поділ уже поділеного світу.

Метою статті є комплексне дослідження перебігу воєнних дій та діяльності російської і австрійської адміністрації на території Покуття у 1914–1915 рр. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: показати характерні риси військової мобілізації австро-угорської армії напередодні і на початку Першої світової війни на території Покуття; висвітлити воєнні дії, які спричинили захоплення історико-географічного регіону російськими військами; розкрити особливості становлення і функціонування російського окупаційного режиму у краї.

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються у центральних архівних установах України. Використовуючи фондосховища Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), опрацювали дані жандармських установ Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини (ф. 365), де міститься інформація про економічний і політичний стан Покуття після його захоплення російськими військами восени 1914 р. (листування і звіти представників жандармського управління), воєнні дії і дислокацію окупаційних армійських частин¹. У ф. 694 Центрального державного історичного архіву України (м. Львів) зосереджені матеріали про адміністративний поділ окупованих російськими військами західноукраїнських земель, у т. ч. Покуття².

Події мобілізації і перебігу воєнних дій на Покутті у 1914–1915 рр. знайшли своє відображення на сторінках часописів російської окупаційної адміністрації «Львівське воєнне слово» («Львовское военное слово») і «Львівський вісник» («Львовский Вѣстникъ»), а також українських («Діло», «Свобода») та польської («Газета коломийська» («Gazeta Kołomyjska»)) газет. Тут міститься цінна інформація про підготовку до лихоліть війни, фронтові зведення на території краю (звіти командних частин російської та австро-угорської армій), спостереження очевидців про діяльність властей у часи російської окупації 1914–1915 рр.

Цінними джерелами, які проливають світло на перебіг суспільно-політичних та військових процесів у роки війни, є спогади М. Фірманюка про письменників, представників «Покутської трійці» Василя Стефаника і Марка Черемшину (неопубліковані, зберігаються у

відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, м. Київ)³, С. Бровчука⁴, М. Григора⁵ та інших. Заслужують на окрему увагу щоденники Марка Черемшини⁶ і головного пароха греко-католицької парафії м. Тисмениці о. Івана Коцюби⁷, які фіксують по гарячих слідах перебіг воєнних лихоліть, народногосподарський стан краю після російської окупації.

Події Першої світової війни протягом тривалого часу висвітлювались крізь призму застарілої теорії й методології, нав'язаної суспільству правлячим радянським режимом. По-новому переосмислюються події Великої війни у період незалежності. У цьому контексті розроблені та реалізовані наукові, культурно-освітні заходи мали утвердити у суспільстві переконання про неприйнятність війни як механізму розв'язання міжнародних проблем. Однак, на жаль, інформаційна політика ряду держав, заяви їхніх лідерів сповнені ідей реваншизму, спроб покласти всю вину за розв'язання війни столітньої давнини на одну воюючу сторону, створити історичний образ держави-захисника, вибудувати історичний міф «про вкрадену перемогу».

Серед узагальнюючих праць з історії Першої світової війни на території України варто виокремити дослідження О. Рєєнта, Б. Янишина⁸ і О. Сердюка⁹, В. Головченка і В. Солдатенка¹⁰, Н. Загребельної і І. Коляди¹¹, М. Литвина¹², В. Любченка¹³. Позитивні динамічні зрушення у вивченні Великої війни окреслилися з кінця 1990-х рр. Важливою віхою стало проведення 1998 р. в м. Києві та м. Чернівцях представницьких міжнародних наукових конференцій, присвячених Першій світовій війні¹⁴. Проблема передвоєнної підготовки, перебігу воєнних дій і російської окупації Покуття частково відображена у дослідженнях українських, російських і польських істориків В. Волковинського¹⁵, А. Бахтуріної¹⁶, В. Заполовського¹⁷, П. Сіреджука¹⁸, І. Кучери¹⁹, І. Барана²⁰, О. Добржанського, В. Старика²¹, М. Гуйванюка²², В. Мілевського, Я. Новака, М. Зентари²³, Ю. Батора²⁴ та інших.

Постріл у м. Сараєво 28 червня 1914 р. послужив приводом до розв'язання Великої війни, яку в радянській, українській і російській науці ще називають Першою світовою війною. Вона розпочалася з оголошенням кайзерівською Німеччиною війни царській Росії.

Як зазначав М. Голубець, головний мотив воєнного нападу Росії на Галичину полягав у тому, що історичний ворог України не міг спокійно дивитися на те, що не вся Україна в його руках, що не весь український народ стогне поневолений під його пануванням, що існує частина української землі, де український народ може жити своїм національним життям²⁵.

Відлуння Першої світової війни зразу докотилося до поселень Покуття – історико-географічного регіону південно-східної частини сучасної Івано-Франківщини. Вість про оголошення війни Росією Австрії блискавично рознеслась по краю. Це зразу негативно відбилось на соціально-економічному розвитку та інфраструктурі регіону.

У перші дні війни в містах краю місцева влада, демонструючи свою вірність австрійському цісареві, проводила «патріотичні» заходи: маніфестації і факельні ходи²⁶. Так, 31 липня і 1 серпня у м. Коломиї відбулися 10-тисячні маніфестації з «австрійським прапором, портретом цісаря, лямпіонами (ліхтарями. – А. К.), співаючи австрійський гімн, підносячи ворожі оклики проти Росії»²⁷.

На теренах краю австрійська влада повідомила про воєнний стан. Зокрема, пошта повністю перейшла під контроль військового командування²⁸. 19 липня 1914 р. австрійське військове командування оголосило мобілізацію чоловіків віком від 21 до 43 років. Влада також обнародувала, що всі старші чоловіки, які мають коней і робочих волів з добрими возами, повинні з'явитися до гмін із запасами харчів на п'ять, а сіна – десять днів, а хто не виконає цього розпорядження, того чекає розстріл²⁹. 14 серпня 1914 р. жителі Покуття призовного віку були зобов'язані з'явитися на мобілізаційний пункт у м. Коломиї. Місцева влада віддала розпорядження про заборону продажу населенню алкогольних напоїв, зокрема горілки³⁰.

Переддень і початок Великої війни ознаменований також пошуками і виявленням неблагонадійних елементів з боку австрійської влади, особливо на території Покуття. Крайова австрійська влада 1 серпня 1914 р. заборонила діяльність усіх читалень русофільського товариства «Общество им. М. Качковського», його видань: «Русское Слово», «Прикарпатская Русь», бойові дружини та дала розпорядження арештовувати активних москвофілів³¹. 3 серпня здійснено обшук будинку лідера галицьких москвофілів Володимира Дудикевича у м. Коломиї³².

Відбувались масові репресії і військові розправи над мирним населенням. Особливо жорстокими щодо українців, яких звинувачували у співпраці з росіянами, були угорські військові частини (угорські гонведи). М. Григор згадував, що в м. Городенці «мадярські війська [...] переводили безоглядні «пацифікації», які часто кінчалися вішанням населення на сільських вербах»³³. Не кращою виглядала ситуація в Снятинському повіті. Хоч з початком вересня 1914 р. у м. Снятині припинили роботи всі австрійські державні установи, проте місцева жандармерія жорстоко ставилася до місцевого українського населення, підозрюючи в лояльності до російських військ. Відомий громадсько-культурний і освітній діяч Снятинщини Семен Зінкевич радив наступне: «Не говорім і не приставайте явно із собою, бо ми українці підозрілі і нас вішають, а приставайте радше з поляками і євреями»³⁴. У м. Тисмениці в умовах відступу австрійські генерали, за словами П. Волосенка, «начитавшись всяких брехонь про українців, добачували в кожному «подлу зраду». Як вони скрізь голосили, щоб, мабуть, прикрити свої стратегічні невдачі. Глупота цих генералів доходила до того, що у випраному й вивішеному на плоті біллі добачали сигнали для ворога й грозили розстрілами [...]»³⁵. У місті в період до 20 серпня 1914 р. відбувались репресії з боку австрійських військових властей стосовно тисменицьких «русофілів». Ряд відомих громадських і культурно-освітніх діячів арештовано і відправлено до Талергофу³⁶. Декілька свідомих українців на кілька днів були затримані в товмацькій (тлумацькій) тюрмі, де їх від концтабору й можливої смерті врятувала російська козача частина, що зайняла м. Товмач. Серед арештованих був і активний культурно-просвітній діяч Яків Голуб, який з цього приводу у своєму вірші каже, що «якби не ті козаченьки у шапках високих, то сидів би Яків Голуб панбіг знає доки»³⁷. Також були заарештовані дяк Василь Кухній і його син Семен з с. Олеша, о. Литвинович з с. Братишів і о. Крижановський з сином з с. Олешів Товмацького повіту³⁸. На Коломийщині австрійською владою заарештовано 20 священників-русофілів³⁹.

До речі, табір інтернованих Талергоф являв собою концтабір з багатьох великих дерев'яних бараків, збудованих нашвидкуруч без будь-яких санітарних комунікацій. У скорім часі через погане харчування інтернованих та відсутність у бараках елементарної чистоти в них поширився висипний тиф, який забрав у вічність кілька тисяч невинних людей. Як справедливо зазначає К. Левицький, Талергоф став Голгофою українського народу⁴⁰.

Погіршувалося соціально-економічне становище жителів краю. Сучасник тієї доби селянин Федір Мацко з с. Рожнів Снятинського повіту (нині населений пункт Косівського району Івано-Франківської області) у своїх спогадах так описував тогочасне життя односельчан: «Війська на конях, забирають у селян сіно, солому, та зерно на фуражі, і худобу, та свиней, овець на м'ясо для армії. Беруть мусово, і нізащо ніхто не платить. Офіцер – напише на куску паперу, коли, що в кого забрали і каже: по війні, на цей квіток вам держава заплатить. Але це все була брехня. Виявилось, що австрійська влада ніколи нізащо нікому не думала платити. Поле залишалось не орано, не сіяно, бо не було чим. В селі лишилося зрідка десь по старому чоловіку, каліки, і все жіноцтво та діти. Школи закриті. Народ став бідним, як ніколи. Ніяких склепів нема нігде, нема нафти до каганців, нема сірника, та нема цукру, солі, мила, нічого нема. Одежі, обуви бракує, бо ніхто не мав

якогось запасу, це все на довгі, стягалися як хто міг, одіж, обув пірвалася... Така біда, що описати всего я негоден»⁴¹.

Незважаючи на скруту, жителі краю матеріально підтримували народну армію. У «Бойовий фонд» Українських січових стрільців люди зносили взуття, шкарпетки, білизну, рушники, продукти харчування, сімейні цінності, гроші, холодну і вогнепальну зброю⁴². На заклик Бойової Управи УСС у м. Відні («Велика історична хвиля вимагає від нас великих діл, великих жертв! Тисячі нашої молодіжки готовлять ся в похід, за красшу будучність народа дають свої труди, свою кров, своє жите за волю України! Решта суспільности мусить підпомогти синів своїх в їхніх змаганнях. При австрійських полках творить ся українське військо, зведеть ся війна за Україну. Війско і війна вимагають великанських видатків. Історія війн виказує, що лише добре одягнена і взута, добре зоружнена і як слід відживлена армія може досягнути побіди»⁴³) у населених пунктах виникали громадські комітети допомоги УСС, які займалися також вербуванням добровольців до лав УСС. Відомо, що в перші дні Великої війни вони утворилися і діяли в м. Коломия⁴⁴, м. Снятин (очолював відомий український письменник та адвокат Іван Семанюк (Марко Черемшина))⁴⁵, м. Городенка⁴⁶, с. Вербіж Коломийського повіту⁴⁷.

На початку Першої світової війни основний театр бойових дій розгорнувся з настання російських військ в Україні та в Східній Пруссії. Безпосередньо в Україні воєнні дії точилися на Південно-Західному фронті, який простягався на 450 км від м. Івангорода до м. Кам'янця-Подільського. Саме тут з 10 серпня до 13 вересня 1914 р. вудбулася грандіозна Галицька битва, в якій взяли учать близько 700 тис. чол. російських військ і понад 830 тис. чол. австро-угорської армії. Завершилась вона повною поразкою австро-угорських військ. Контрнаступ австро-угорських і німецьких військ, розпочатий у кінці вересня 1914 р. по лінії Варшава – Івангород – Нова Олександрія – Сандомир – правий берег р. Сян – Самбір – Стрий – Коломия – Чернівці, в другій половині жовтня зазнав краху. Зокрема, південна група австрійських військ, відступаючи на захід через Карпати, програла низку локальних битв на території Покуття. Так, в околицях м. Коломиї 23 жовтня російські війська захопили один кулемет, десять офіцерів, 260 солдатів. Наступного дня ув'язнили до тисячі полонених. Лише поблизу м. Снятина один з австрійських загонів завзято захищався до початку листопада⁴⁸.

Росія, сповідуючи ідею панславізму, прагнула включити до своїх меж території Галичини та Буковини. Вона вважала, що населення цих земель є однією з гілок великоруської народності, яке в силу історичних причин перебувало під владою Австро-Угорщини й зазнавало національної дискримінації. Тому історична місія Росії полягала у звільненні та приєднанні південно-західних «исконных русских» земель до матері-Росії і закінченні тим самим справи І. Калити⁴⁹. Росіяни і їхній рупор в Галичині москвофільська газета «Прикарпатская Русь» загарбання усіх галицьких територій, в тому числі і Покуття, щоденно тлумачили громадськості як «визвольну» війну. Ба більше, російського царя Миколу II, який безпосередньо винен у розв'язанні збройного конфлікту і нападі на галицький край, москвофільський часопис величав збирачем і об'єднувачем «землі Руської»⁵⁰. Світову бійню галичани зі свого боку теж називали Визвольною війною, бо не бажали стогнати в ярмі російського загарбника⁵¹.

Водночас окупаційною адміністрацією стверджувалося, що прихід російських військ на територію краю зумовлений загальним збіднінням населення («нищета Галичини») через економічну експлуатацію матеріальних ресурсів місцевою польською шляхтою, незграбну політику австрійського уряду, намагання відродити польську державність «від моря до моря». «Польське господарство» породило серед населення Галичини п'ять економічних типів: 1) образ експлуататора-лихваря, панівними представниками якого є жителі єврейської національності; 2) різновид незграбного («промотаного») польського пана-поміщика, що

не може адаптуватися до сучасних реалій економічного життя і тому витісняється євреями; 3) тип міського інтелігента, що «живе першим числом місяця, щоб отримати зарплату»; 4) образ малоземельного або безземельного селянина, який протягом календарного року під тягарем державних центральних і місцевих податків постійно перебуває в злиднях; 5) міський пролетаріат, який страждає від безробіття і котрого долучають до антиросійських демонстрацій, але внутрішньо переконаний, що «допоки не буде ситий», доти Галичина не відійде «до царської Росії». Тому дії російської окупаційної адміністрації інтерпретувалися як «високогуманні», насамперед були спрямовані в наданні адресної допомоги злидненному населенню Галичини⁵².

На теренах Галичини і Буковини був запроваджений жорстокий окупаційний режим. Генерал-губернатором краю було призначено графа Олександра Бобринського, який у своєму програмному виступі перед представниками м. Львова цинічно заявив: «Східна Галичина і Лемківщина, споконвіку – невіддільна частина єдиної великої Русі; у цих землях корінне населення завжди було російським, устрій їх через це повинен бути заснований на російських засадах. Я буду запроваджувати тут російську мову, закон і устрій»⁵³.

У повітових центрах Покуття діяло російське цивільне і військове командування. Всі українські установи, бібліотеки, видавництва, газети, школи було закрито. Почалися репресії і проти місцевого населення, яке звинувачували в «австрофільстві», тобто «любові до Австрії». За словами М. Грушевського, «поголовно висилано українських священників або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Все те самим нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір без ріжниць, жінок, дітей, старців, хорих і калік. Скільки таким способом забрано і знищено людей, се переходить всяку ймовірність»⁵⁴. У захоплених населених пунктах Покуття російська військова адміністрація серед місцевого населення проводила зачистки від «неблагонадійних» елементів. У першу чергу «визволителі» арештовували і порушували кримінальні справи проти радикалів, тобто національно свідомих жителів краю.

Страхітливою виглядала картина зруйнованих покутських міст і зухвалого ставлення окупаційних властей до місцевого населення. Так, у листі до очільника січово-стрілецького руху Сеня Горука Марко Черемшина відзначав: «... Снятин – місто має вигляд спаленого міста [...] в читальні міщанський бюст Шевченків розбили, лайном людським з'огидили. В Красноставцях (село тогочасного Снятинського повіту. – А. К.), як оповідають, могили Шевченка розрили і з'огидили. Взагалі звірилися над усім, що українське, і можеш собі уявити нашу радість, коли ми їх позбулись [...] московських паліїв та рабівників...»⁵⁵.

Керуючись «Тимчасовим положенням про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни», Верховний головнокомандувач 29 серпня 1914 р. видав наказ про створення Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. В адміністративному аспекті на початку вересня 1914 р. його територія поділялася на Львівську і Тернопільську губернії⁵⁶. Згодом, після захоплення російськими військами значної частини Буковини, було створено Чернівецьку губернію, яку очолив С. Євреїнов. Згідно з адміністративним поділом окупованих західноукраїнських земель, Покуття увійшло до складу Чернівецької (Городенківський, Коломийський, Снятинський, Печеніжинський повіти) і Тернопільської (Товмацький, частина Станиславівського повіту) губерній⁵⁷.

Тогочасні джерела по-різному подають інформацію про стан окупації російськими військами повітів і повітових центрів Покуття. Згідно зі свідченнями, м. Коломия не особливо постраждала, за винятком передмістя – німецької колонії Маріянгільф⁵⁸. У місті залишилось багато представників української освітньої інтелігенції: директор гімназії С. Недільський, учителі гімназії Б. Левицький, Рибчук, Мостович, Лаврів, Даниш та ін. Заарештовано було тільки гімназійного викладача Лаврова і депутата Галицького крайового сейму Лаврука у січні 1915 р., якого через деякий час випущено на волю.

Російську окупаційну владу очолив капітан Сквирський, а його заступниками були поляк за походженням Сиссак і Скалецький. Прикметно, що в м. Коломиї капітан Сквирський дозволив відомому видавцеві українських книг Я. Оренштайнові надрукувати українською мовою кишеньковий календарик на 1915 р. – це єдиний з черги україномовних видань твір, дозволений для публікування російською окупаційною владою⁵⁹.

Місто Городенка російськими військами була зайнята 1 вересня 1914 р. Окупаційну владу очолив Сапунов, який заприязнився з місцевими поляками, а тому бурмістром призначено секретаря магістрату, представника польської національності Цвіклінського. Начальником Городенківського повіту став Миколаєнко, а його заступником Єрмолін. Настав жорстокий окупаційний режим. Розповсюджувалися відозви на російській, польській і румунській мовах з вимогою, до всіх, у кого є українські книжки, віддавати російській адміністрації. Проведена перевірка місцевої української приватної гімназії, інвентар якої передано керівному осередку жандармерії. Особливо жорстокими були репресивно-каральні дії щодо національно свідомих жителів с. Серафінці Городенківського повіту. Жандармерія на чолі з російським офіцером Єрмоліним заарештувала і побила в приміщенні місцевого «Народного Дому» вчительку Орису Коновалівну та її брата, учня VII класу Городенківської гімназії Олексія, студентів Івана Жогаєвича і Василя Рогожинського, а також викладача навчального закладу Яківчика. Їх перевезли до повітового міста, де «посадили в неопалених казаматах серед тріскучого морозу, де просиділи майже до приходу австрійських військ»⁶⁰. Напередодні контрнаступу австро-угорських військ 16 лютого 1915 р. російська окупаційна влада здійснила арешт відомого громадсько-політичного діяча, депутата австрійського парламенту Т. Окуневського⁶¹.

Децю іншу картину стосовно окупації Снятинщини подав Микола Фірманюк. Перший російський патруль увійшов до м. Снятина 3 вересня, а остаточно окупаційна адміністрація утвердилася в жовтні 1914 р. На думку очевидця подій, російські частини в місті поводити себе людяно, порівняно з попереднім станом у м. Снятині і в околицях життя виглядало спокійним. На відміну від Т. Окуневського, до іншого депутата австрійського парламенту Василя Стефаніка російська окупаційна влада ставилась приязно. В. Стефанік оповідав, що в його рідне село Русів неодноразово приходили російські офіцери-українці і говорили, що знають його як письменника і виказували йому пошану. Проте місцеве українське населення не йшло на співпрацю з росіянами, бо «австрійські розвідники-добровольці гляділи за всім пильно, і на випадок повороту Австрії, біда готова»⁶².

На Товмаччині українське населення прихід російської окупаційної влади у вересні 1914 р. сприйняло ворожо, здійснюючи перешкоди в організації її діяльності. Керівники українських громад сіл Хотимир, Грушка, Долина і Братишів Товмацького повіту відмовилися збирати податки в населення на користь царської влади. За підбурювання селян с. Долина до непокори заарештовано й відправлено на заслання відомого українського скульптора і громадського діяча Михайла Бринського. У с. Олеша антимосковську агітацію проводив Іван Кузьма (Байдак), який відкрито говорив російським офіцерам: «Від повітря, граду огня і московського панованя хорони нас, Господи». Національно свідомі війти сіл Товмацького повіту відмовлялися в урядових приміщеннях знімати портрети австрійського імператора Франца Йосифа. У селах Горигляди, Грушка, Палагичі і Братишів селяни навіть переховували австро-угорських воїнів, а в Петрилові і Колінцях по кілька раз обривали телефонний і телеграфний зв'язок штабу російських військ і жандармерії. У відповідь окупаційна влада заарештувала місцевих жителів, переважно учителів шкіл та греко-католицьких священників⁶³.

Наприкінці 1914 р. – на початку 1915 р. російська окупаційна адміністрація на всій території Галичини провела анкетування про стан суспільно-політичного і соціально-

економічного життя краю. У донесенні Тимчасовому жандармському управлінні Військового генерал-губернаторства в Галичині від унтер-офіцера м. Коломия за 18 січня 1915 р. вказувалося, що з приходом російських військ «поляки, русини (українці) і загалом усе населення не проявляють незадоволення до Росії, російського імператора, російської влади, а тому Галичина мала б відійти до Російської імперії, а євреї ще надіються, що австрійські війська мають повернутися до Галичини». Католицьке (римо-католицьке) і уніатське (греко-католицьке) духовенство ведуть себе обережно, проте при веденні богослужіння згадують австрійського імператора Франца Йосифа. Інтелігентний прошарок населення м. Коломій не проявляє незадоволення проти росіян⁶⁴.

Соціально-економічне становище характеризувалося масовими реквізиціями з боку російської окупаційної влади. Жителі Коломийського повіту у визначений час кожного тижня змушені були за власний кошт доставляти велику рогату худобу до м. Коломій або сусіднього с. Корнича. При відступі навесні 1915 р. російські військові частини забирали у місцевого населення багато сіна, залишаючи худобу без корму⁶⁵. Водночас зростали ціни на продовольство і товари першої необхідності. Так, з серпня 1914 р. до весни 1915 р. ціна на житнє борошно, гас зросла вдвічі, а солі – утричі. Майстерні і дрібні підприємства не працювали. Голодних людей обсідали різні хвороби. Особливо небезпечною виявилася азіатська холера, яка восени 1915 р. лютувала на території краю⁶⁶.

Переслідувалося єврейське населення. Зокрема, в м. Коломій пограбовано третину будинків, переважно жителів єврейської національності. Цікаво, що у своїй звітності окупаційна адміністрація вказувала, що в пограбуванні євреїв причетними були й місцеві українці⁶⁷. Вже на другий день після приходу російських військ у м. Тисменицю у вересні 1914 р. військовий комендант Гун, що був яскраво вираженим антисемітом, наказав усім євреям під загрозою кари смерті покинути м. Тисменицю і відправлятися «до своїх» за лінію фронту. Похід у «супроводі» морозу, снігу і вітру до с. Волосів, де проходила лінія фронту, тривав три дні. Однак австрійське командування відмовилося їх пропустити і не залишалося іншого виходу, як повертатися назад, оскільки ніхто не хотів замерзати серед поля⁶⁸. І вдруге російська жандармерія напередодні свого остаточного відступу з м. Тисмениці у квітні 1915 р. намагалася виселити євреїв з міста. Д. Хіровський вказував, що 27 квітня військовий комендант вислав з міста близько 300 осіб євреїв у віці від 8 років до Золочева, Зборова, Сисова і Язлівця⁶⁹. Греко-католицький священник І. Коцюба зазначав, що 28 квітня «російські власті військові випровадили жидів-мужчин з Тисмениці в напрямку Станиславова, а жінки й діти залишились»⁷⁰.

Надто жорстокими до місцевого населення були російські козацькі частини. Так, керівництво м. Тисмениці звернулося до окупаційного керівництва в м. Товмачі, де «просили коменданта війська російського про захист від козаків і солдатів, які нападають на християн та жидів і забирають гроші й дорогоцінні речі»⁷¹. У м. Печеніжин жорстокістю відзначалися «черкеські козаки», яких особливо боялися місцеві євреї і жінки. Останні разом із дітьми увечері йшли до тих хат, де був хтось із чоловіків⁷². На Коломийщині російські козаки були жорстокими до жителів єврейської національності: «Жидівські торгівлі спліндрували й знищили зовсім. Що для козаків видавалося цінним, те забирали зі собою, все інше кидали на вулицю й нищили. В коршмі забрали всі напівки, повибивали шиби, а уряджене знищили... Як людність була перестрашена вказує се, що хлопці не сміли навіть виходити до роботи на поли»⁷³. А в с. Нижнів Товмацького повіту посеред дня початку вересня 1914 р. російські козаки нападали на єврейські крамниці і полишені помешкання: «З крамниць викидано на вулицю, або на сьміте всі товари, а з помешкань меблі, начинє, біле, образи і ин. [...] Відразу по тім всі пізнали і зрозуміли, що московський жовнір є безперечно варвар, некультурний, не має почуття законного ладу і приватної власности»⁷⁴.

Характеризуючи жорстокість російських козаків («20.12. День ясний, теплий, ночі темні, місяць серпом, тільки звечора. Яким оповідає, що повели нині 280 бранців, наших жовнірів і що повели гуцулів, 20 жінок і дівок, тих, що каміння зі скал спускали, а село їх спалили. Нагайками їх били, аж кров йшла [...]»), уродженець с. Кобаки Косівського повіту, відомий український письменник Марко Черемшина у своєму «Щоденнику» подає не зовсім схвальну характеристику зовнішнього вигляду солдатів російської армії: «[...] в сивих шапках, сивий мундир, а зверху біла порошниця полотнянка. Арапник на плечах, вуси біляві, лиця червоно-білі, набрясклі, спиті [...]»⁷⁵.

Поведінку російських козаків і черкесів у завойованому ними в жовтні 1914 р. містечку Яблунів Печеніжинського повіту так описав у художньо-документальній повісті «Крізь дим і згар» М. Матіїв-Мельник: «В селі варили козаки в казанах крадені кури, а газди гречно придивлялися і облизувались. Тягнули черкеси зі стола, що попало, перевертали хати й клуні догори дном – біда була дівкам та й молодицям...»⁷⁶.

Російська жандармерія Коломийського повіту у своїх донесеннях до Жандармського управління Військового генерал-губернаторства в Галичині теж визнавала жорстокість зlodіян козацьких військових частин на місці⁷⁷. А громадські активісти м. Тисмениці греко-католицький священник І. Коцюба, вірменський парох і бурмістр Малащук ходили до м. Товмача і «просили коменданта війська російського про захист від козаків і солдатів, які нападають на християн та жидів і забирають гроші й дорогоцінні речі»⁷⁸.

У національно-культурній політиці окупаційна влада намагалася зросійшити всі ділянки своєї роботи. Невідомий кореспондент російського окупаційного часопису «Львовскій Вѣстникъ», прізвище якого ховається під псевдонімом «Скіф», вказував, що напередодні Першої світової війни були створені передумови для русифікації населення Покуття й Поділля. Зокрема, тут зв'язок з Росією був значно глибшим і сильнішим, ніж в інших куточках Галичини. Звідси вийшов шанований у великоросійському суспільстві о. І. Наумович, який у 1871 р. почав видавати в м. Коломиї русофільський часопис «Русская Рада»⁷⁹.

Культурно-освітнє життя краю завмерло. Російська окупаційна адміністрація заборонила діяльність місцевих осередків українських культурно-просвітніх товариств «Просвіта», «Рідна школа», економічно-просвітнього «Сільський господар» і пожежно-гіннастичних товариств «Січ» та радикальної партії. Російський цар Микола II у своєму маніфесті до українців Австро-Угорщини заявляв: «Вам, народи Австрії і Угорщини, Росія несе свободу і здійснення ваших національних мрій. Вона бажає, щоб у майбутньому кожний із вас мав можливість розвитку і збереження цінної спадщини, своєї мови і релігії»⁸⁰.

На окупованих землях краю запанувала брутальна система русифікації. В освітній сфері при допомозі місцевих москвофілів планувалися зрусифікувати народні, виділові, середні, фахові і вищі навчальні заклади Східної Галичини і Північної Буковини. Українську мову царський уряд намагався викоринити з офіційного діловодства: «[...] ні в суді, ні в уряді, ні в школі не вільно нашому народови уживати своєї рідної мови»⁸¹. Оскільки не вистачало вчителів з російською мовою викладання, окупаційна влада за допомогою «Русского Народного Совета» запрошувала учителів з Російської імперії. Відкрились курси російської мови для галицьких учителів у Львові, Самборі, Станиславові, Тернополі і Чернівцях, де викладали виключно московські професори і вчителі, а їхніми слухачами здебільшого були москвофільські студенти і педагоги⁸².

З перших днів російської окупації греко-католицькі священники отримали наказ молитися за царя і його родину. Кожен отець був вимушений написати окрему заяву, що «се буде робити, а хто відмовлявся, того вивозили на Сибір. Люди з розпуки, що ніхто не хоче остатися під московською нагайкою, плакали»⁸³.

Австрійські війська з самого початку російської окупації намагалися повернути Покуття. Наступальні операції австрійських військ спостерігалися на початку жовтня 1914 р., січні 1915 р., однак вони були невдалими. Хоча на початку лютого 1915 р. австрійцями на деякий час були захоплені міста Коломия, Тисмениця, Городенка, Надвірна⁸⁴.

Військові зведення російського штабу Головнокомандувача армій Південно-Західного фронту заперечували поразки власних збройних сил, наголошуючи на успішних воєнних діях в м. Станиславові, м. Тисмениці, с. Ворона і с. Підпечари Станиславівського повіту (хоча очевидець подій, кореспондент часопису «Львовское военное слово», прізвище якого ховається під криптонімом Р. С., вказував, що росіяни, відступаючи до м. Галича, залишили м. Станиславів 6 лютого⁸⁵)⁸⁶. На терені Станиславівського району воєнних дій у період з 8 до 18 лютого російськими збройними силами захоплено 5 гармат, 62 кулемети, 153 офіцери, 18 522 (?) солдати, 519 коней⁸⁷.

Головна лінія фронту на середину лютого 1915 р. проходила в районі сіл Серафінці і Незвисько Городенківського повіту біля р. Дністра. Австрійська військова команда намагалася в своїх звітах показати легкість захоплення населених пунктів Покуття. Зокрема, при першому здобутті м. Коломиї в середині лютого австрійська адміністрація втішалася тим, що «Москалів побито так ґрунтовно, [...] не могли вони навіть завчасу втікнути і висадити мосту над Прутом»⁸⁸.

З кінця лютого 1915 р. розпочався контрнаступ російських військ. 20 лютого захоплено покутські містечка Товмач і Нижнів. Фронт на 2 березня 1915 р. проходив по лінії Товмач – Отинія – Терновиця. До середини березня російські війська захопили містечка Тисменицю, Отинію, під повним контролем перебувало м. Коломия. Проте наприкінці березня 1915 р. австро-угорські війська вкотре намагалися повернути північну частину Покуття. В донесенні унтер-офіцера Станиславівського жандармського управління Фурмана до начальника відповідного відомства військового генерал-губернаторства від 3 квітня 1915 р. вказувалося, що ворог артилерійським обстрілом серйозно порушував населені пункти передмістя Товмача села Колінці, Гринівці і Грушку, місцеві жителі залишились без даху над головою⁸⁹.

Протягом другої половини весни 1915 р. австрійські війська розпочали загальне звільнення Покуття. Проте наприкінці квітня – в першій половині травня російські війська при допомозі перекинутих частин з північної Бессарабії вкотре спробували здійснити контрнаступ, намагаючись розірвати австро-німецький фронт між містами Отинія і Городенка, на північ від м. Коломиї і над р. Прут на схід від м. Чернівців⁹⁰. Кровопротитні бої проходили біля м. Обертина Товмацького повіту, північних околиць м. Коломиї і м. Снятина та неподалік м. Чернівців. Російський штаб Верховного головнокомандувача військ Південно-Західного фронту в своїх воєнних зведеннях намагався показати легкість захоплення населених пунктів краю, інколи подаючи викривлені (перебільшені) дані здобуття в полон живої військової сили і трофеїв австрійської армії. Зокрема, 30 квітня вдалою виявилася вилазка окупаційних військ під керівництвом Осовського поблизу с. Жуків і с. Жукотин Коломийського повіту. Російські піхотинці взяли в полон тисячу солдатів, а терські козаки перехопили під час втечі з окопів 1 500 австрійських військовослужбовців (за іншими даними, захопили в полон 12 офіцерів, 1 700 солдатів, а також три кулемети⁹¹)⁹². Того ж дня вранці здобуто позиції противника в районі с. Кривотули, с. Королівка і м. Отинія Товмацького повіту. Під час жорстокої битви захоплено сусідні с. Прибилів і с. Пужники Товмацького повіту, ув'язнено 56 офіцерів, 4 387 солдатів, з трофеїв узято 4 гармати, 6 кулеметів і 2 бомбомети⁹³.

На іншому військовому напрямку 29 квітня здобуто м. Городенку, захоплено в полон 49 австрійських офіцерів і 3 800 солдатів⁹⁴. Після кровопролитних сутичок увечері

30 квітня російські війська ввійшли до м. Снятина, взято в полон 9 австрійських офіцерів, 300 військовослужбовців нижнього стану, а з трофеїв здобуто один кулемет і один автомобіль. Наступного дня взято м. Надвірну⁹⁵. 22 травня окупанти переправили військові частини на правий берег р. Прут між м. Делятином і м. Коломиєю. Всі спроби австрійської армії відбити стратегічні позиції зазнали краху⁹⁶. 29 травня росіянам вдалося зупинити контрнаступ австрійських військ поблизу м. Тисмениці Товмачького повіту, взято в полон 33 офіцери і 490 солдатів⁹⁷. 31 травня – 2 червня австрійці спробували атакувати військові позиції росіян в с. Нижнів Товмачького повіту біля р. Дністер, однак останнім вдалося відбити артобстріл і захопити в полон 1 500 солдатів⁹⁸.

Тогочасна російська окупаційна преса хизувалася, на перший погляд, легкими перемогами: «На всіх напрямках противник поспішно відступає, переслідуваний нашою кіннотою і передовими частинами»⁹⁹. Проте російська офензива виявилася невдалою¹⁰⁰. Штаб Верховного головнокомандувача російських військ, незважаючи на окремі успішні локальні дії, визнавав складність захоплення головного міста Покуття м. Коломиї протягом травня 1915 р.¹⁰¹ й підтверджував, що на початок червня окупаційні збройні сили відійшли між р. Дністром і р. Прутом до м. Чернівців, дислокуючись у рамках кордонів, визначених напередодні Великої війни¹⁰².

Незважаючи на те, що воєнна ситуація на фронті була нестійкою, австрійський архикнязь Карл Франц-Йосиф здійснив у другій половині квітня 1915 р. інспекційну поїздку по території Покуття, Галицької Гуцульщини й Північної Буковини. Двічі побував у м. Коломиї – 17 і 20 квітня. Під час другого перебування у місті, повертаючись з м. Чернівців, зустрівся з греко-католицькими священниками на чолі з Г. Хомишиним, представниками єврейської і української громад, службовцями окружного суду¹⁰³. Особливо урочисто зустрічали архикнязя жителі Снятинського повіту 19 квітня 1915 р. Були спеціально підготовлені колони січових товариств з м. Снятин та навколишніх сіл Карлів (тепер – с. Прутівка Коломийського району Івано-Франківської області), Красноставці, Стецева, Тулова, Белелуя, Завалля, Залуччя і Рудольфсдорф (Стецівка), депутація української громади на чолі з депутатом австрійського парламенту Василем Стефаником, які склали присягу на вірність австрійському можновладцю¹⁰⁴.

У червні 1915 р. головні стратегічні пункти Покуття Городенка, Снятин, Обертин, Коломия, Товмач, Тисмениця були остаточно захоплені австрійськими військами. Фронт посунувся на північний схід. До осені російські війська залишили всю Східну Галичину, а також Північну Буковину і 5 повітів Волині¹⁰⁵.

Отже, переддень і початок Першої світової війни показав нагнітання масової політичної істерії з боку австро-угорської влади, яка упереджено ставилася до населення краю, звинувачуючи його в русофільстві. Поза тим, місцева влада намагалася продемонструвати свою вірність австрійському цісарю, проводячи низку «патріотичних» заходів.

Захоплення росіянами Покуття восени 1914 р. зумовило встановлення окупаційного режиму, що супроводжувався реквізицією народногосподарського реманенту і майна, переслідуванням представників українського національного руху і жителів єврейської національності, жорстокістю російських козацьких частин. Воєнні дії 1915 р. показали слабкість позицій російських військ на території історико-географічного регіону. На окремих ділянках фронту позиції ворогуючих сторін часто змінювалися, що, у свою чергу, виснажувало матеріальні ресурси жителів краю. На початку літа 1915 р. австрійські війська на деякий час звільнили Покуття. Проте, як засвідчуватимуть подальші події 1916 р., фронт на території Східної Галичини «оживе» і це спричинить жорстоку, але короткотривалішу окупацію російськими військами Покуття.

Проблема російської окупації у нинішній зовнішньополітичній ситуації актуальна для нашої держави як ніколи, а застосована на Кримському півострові і на Сході України

окупаційна практика має свої історичні аналогії з періодом 1914–1915 рр. Саме тому із позицій захисту державного суверенітету, національної безпеки особливої актуальності набувають дослідження характерних рис військової мобілізації австро-угорської армії напередодні і на початку Першої світової війни на території Покуття, висвітлення перебігу воєнних дій, які спричинили захоплення історико-географічного регіону російськими військами, та розкриття особливостей функціонування окупаційних інституцій на території краю.

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 365 Жандармська установа Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, оп. 1, спр. 27 *Телеграми начальнику штабу корпусу жандармів про перебіг воєнних дій у Галичині. Копії. 31 грудня 1914 р. – 31 серпня 1915 р.*, 398 арк.; ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 186 *Листування з начальником жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини та жандармськими унтер-офіцерами про спостереження за місцевим населенням...* 26 квітня 1915 р. – 18 травня 1915 р., 218 арк.; ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 235 *Жандармський пункт Тимчасового жандармського управління у м. Коломиї, Коломийського повіту. Відомості про економічний стан, про адміністративні установи та політичні організації Коломийського повіту; донесення начальнику жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини ... 7 грудня 1914 – 28 лютого 1915 р.*, 15 арк.; ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 256 *Донесення начальнику жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини про прийом унтер-офіцером Станіславського пункту та від'їзд у від'їздження ... 2 грудня 1914 р. – 10 квітня 1915 р.*, 105 арк.; ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 325 *Про кількість населення до і після військових дій у м. Коломиї, наявність фабрик і заводів, склад населення, рід занять*, 200 арк.

² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України), ф. 694 Колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни. 1914–1919 рр., оп. 1, спр. 22 *Списки повітів та їх начальників Львівської, Тернопільської та Чернівецької губерній. 1915 р.*, 11 арк.

³ Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (далі – ІЛ НАН України), відділ рукописних фондів і текстології, ф. 8 Василь Стефаник, спр. 916 *Фірманюк М.М. «Спомини про Василя Стефаника»*, 2 зошити. 1 – 22 арк. (4 чисті). 19.IX.1951; 2 – 14 арк. (1 чист.) [б. д.]; ф. 12 Марко Черемшина, спр. 161 *Фірманюк М.М. «Спогади про Марка Черемшина (Д-ра Івана Семанюка)»*. 25 серпня 1952 р., 24 арк., 2 зошити.

⁴ С. Бровчук, *Колись повітове містечко Печеніжин* [Once the county town of Pechenizhyn], in «Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле», Філадельфія, Видання Комітету Коломиян, 1988, с. 527–553.

⁵ М. Григор, *Перший прихід царських військ до Городенки та їхнє «адміністрування»* [The first arrival of tsarist troops in the town of Gorodenka and their «administration»], in «Городенщина Історично-мемуарний збірник», Нью Йорк, Торонто, Вінніпег, 1978, с. 121–126.

⁶ ІЛ НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 12 Марко Черемшина, спр. 72 *Щоденник, що починається з 18 грудня [1914]*, 12 арк.; Черемшина Марко, *Щоденник* [Diary], in «Твори: В 3-ох томах», Львів, Измагд, 1937, т. 3, с. 125–142.

⁷ І. Андрухів, С. Гаврилюк, *Тисмениця* [Tysmenytsia], Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2002, с. 185–199.

⁸ О. Реєнт, Б. Янишин, *Перша світова війна в українській історіографії* [The First World War in Ukrainian historiography], in «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна», Київ, ТОВ «Кліо», 2013, с. 17–61.

⁹ О. Реєнт, О. Сердюк, *Перша світова війна і Україна* [The First World War and Ukraine], Київ, Генеза, 2004, 480 с.

¹⁰ В. Головченко, В. Солдатенко, *Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія* [Ukrainian question during the First World War: Monograph], Київ, Парламентське видавництво, 2009, 448 с.

¹¹ Н. Загребельна, І. Коляда, *Велика війна: Українство і благодійність (1914-1917 рр.)* [The Great War: Ukraine and charity (1914-1917)], Київ, 2006, 193 с.

¹² М. Литвин, *Легіон українських січових стрільців: військове навчання, виховання, бойовий шлях* [Legion of Ukrainian Sich Shooters: military training, upbringing, military path], in «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна», Київ, ТОВ «Кліо», 2013, с. 159-179; М. Литвин, *Український та польський істеблішменти у період «Великої війни» і національно-демократичних революцій (1914–1918)* [Ukrainian and Polish establishments during the Great War and national democratic revolutions (1914-1918)], in «Історіографічні дослідження в Україні», Київ, 2003, вип. 13, ч. 1, с. 157-175.

¹³ В. Любченко, *Москвофільський фактор і російська влада напередодні та під час війни* [The Moscowphile factor and the Russian government before and during the war], in «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна», Київ, ТОВ «Кліо», 2013, с. 122-140.

¹⁴ *Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжнар. наук. конф., 14-15 травня 1998* [World War I and the Slavic peoples: proceedings of the International scientific conference, May 14-15, 1998], Київ, 1998, 251 с.; *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22-24 верес. 1998 р.)* [The First World War and the historical destinies of the peoples of Central and Eastern Europe: proceedings of the International scientific conference dedicated to the 80th anniversary of the Bukovynian people's council (Chernivtsi, September 22-24, 1998)], Чернівці, Рута, 2000, 326 с.

¹⁵ В. Волковинський, *Бойові дії* [Military action], in «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна», Київ, ТОВ «Кліо», 2013, с. 140-159; В. Волковинський, *Бойові дії на українських землях в роки Першої світової війни* [Fighting on Ukrainian lands during the First World War], in «Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.», вип. 4, Київ, Інститут історії України НАН України, 2002, с. 52-70.

¹⁶ А. Бахтурина, *Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы первой мировой войны (1914-1917 гг.)* [Outskirts of the Russian Empire: State Administration and National Policy during the First World War (1914-1917)], Москва, 2004, 392 с.; А. Бахтурина, *Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны* [The policy of the Russian Empire in Eastern Galicia during the First World War], Москва, АИРО-XX, 2000, 264 с.

¹⁷ В. Заполовський, *Вплив Горлицької операції на активізацію бойових дій на фронтах Східної Галичини та Буковини* [Influence of the Gorlitsky operation on the intensification of hostilities on the fronts of Eastern Galicia and Bukovina], in «Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи : м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.)», Чернівці, Рута, 2000, с. 31-39.

¹⁸ П. Сіреджук, *Галицька Гуцульщина у Великій війні 1914-1918 рр.* [Galician Hutsul region in the Great War of 1914-1918], Косів, Писаний Камінь, 2016, 536 с.

¹⁹ І. Кучера, *Суспільно-політична і культурно-релігійна діяльність російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині в роки Першої світової війни* [Socio-political and cultural-religious activities of the Russian occupation administration in Eastern Galicia during the First World War], in «Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття», Коломия, Вік, 2007, С. 62-69.

²⁰ І. Баран, *Політична діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині (1914-1915 рр.)* [Political activity of the Russian occupation administration in Galicia (1914-1915)], in «Вісник Прикарпатського університету. Історія», Івано-Франківськ, 2010, вип. 17, с. 154-161.

²¹ О. Добржанський, В. Старик, *Бажаємо до України!* [We want to connect with Ukraine!], Одеса, Маяк, 2008, 1168 с.

²² М. Гуйванюк, *Ставлення російської окупаційної влади до січового руху в Галичині та на Буковині під час Першої світової війни* [The attitude of the russian occupation authorities to the Sich movement in Galicia and Bukovina during the First World War], in «Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи : м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.)», Чернівці, Рута, 2000, с. 39-42.

²³ W. Milewska, J.-T. Nowak, M. Zientara, *Legiony Polskie 1914-1918. Zarys historii militarnej i politycznej* [Polish Legions 1914-1918. Outline of military and political history], Kraków, Księgarnia akademicka wydawnictwo naukowe, 1998, 348 s.

²⁴ J. Bator, *Wojna galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915* [Galician War. Actions of the Austro-Hungarian army on the Northern (Galician) Front in 1914–1915], Kraków, 2005, 320 s.

²⁵ М. Голубець, *Рік грози і надій. 1914* [A year of storm and hopes. 1914], Львів, Українська бібліотека, 1934, с. 77-78.

²⁶ П. Сіреджук, *Галицька Гуцульщина у Великій війні 1914-1918 рр.* [Galician Hutsul region in the Great War of 1914-1918], с. 81.

²⁷ *Дописи. З Коломиї. (Ревізія в домі д-ра Дудикевича. – Маніфестація)* [Letters. From Kolomyia. (Audit in the house of Dr. Dudykevich. – Manifestation)], in «Діло», 1914, 5 серпня (23 липня), ч. 173, с. 7.

²⁸ *Gazeta Kołomyjska*, 1914, 22 sierpnia, s. 4.

²⁹ П. Сіреджук, *Галицька Гуцульщина у Великій війні 1914-1918 рр.*, с. 81; М. Гушул, *Рожнів і рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь* [Rozhniv and its inhabitants. Historical and memoir essay of five generations], Київ, Косів, Рожнів, 2010, с. 46-47.

³⁰ П. Сіреджук, *Галицька Гуцульщина у Великій війні 1914-1918 рр.*, с. 81.

³¹ *Арештовуванє москвофілів* [Arrest of Moscowphiles], in «Свобода», 1914, 27 серпня, ч. 34, с. 6.

³² *Дописи. З Коломиї. (Ревізія в домі д-ра Дудикевича. – Маніфестація)* [Letters. From Kolomyia. (Audit in the house of Dr. Dudykevich. – Manifestation)], с. 7.

³³ М. Григор, *Перший прихід царських військ до Городенки та їхнє «адміністрування»* [The first arrival of tsarist troops in the town of Gorodenka and their «administration»], с. 121.

³⁴ ІЛ НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 8, спр. 916 *Фірманюк М.М. «Спомини про Василя Стефаника»*, арк. 20.

³⁵ П. Волосенко, *Тисьмениця* [Tysmenytsia], Нью Йорк, Накладом Тисьменицьких Земляків, 1958, с. 47.

³⁶ П. Волосенко, *Тисьмениця* [Tysmenytsia], с. 47-48.

³⁷ І. Андрухів, С. Гаврилюк, *Тисмениця* [Tysmenytsia], Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2002, с. 186.

³⁸ *«Poczcziwi starorusini». Товмаччина* [«Old Russian people». Tovmatsky district], in «Діло», 1914, 21 (8) серпня, ч. 186, с. 4.

³⁹ *Новинки. В Коломийщині арештовано около 20 священників ...* [News. About 20 priests have been arrested in the Kolomyia region], in «Діло», 1914, 26 (13) серпня, ч. 190, с. 7.

⁴⁰ К. Левицький, *Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. Частина перша* [History of the liberation struggles of Galician Ukrainians from the time of World War 1914-1918. Part one], Львів, 1928, с. 76.

⁴¹ Ф. Мацко, *Історія села Рожнова* [History of the village of Rozhniv], Косів, Писаний Камінь, 2008, с. 44-45.

⁴² *Дари для Українських Січових Стрільців* [Gifts for Ukrainian Sich Shooters], in «Діло», 1914, 25(12) серпня, ч. 189, с. 4-5.

⁴³ *Організація громадянства. До нашої суспільности* [Citizenship organization. To our society], in «Діло», 1914, 24 (11) серпня, ч. 188, с. 4.

⁴⁴ *Організація громадянства. Коломия* [Citizenship organization. Kolomyia], in «Діло», 1914, 24 (11) серпня, ч. 188, с. 4.

⁴⁵ *Організація громадянства. Снятин* [Citizenship organization. Sniatyn], in «Діло», 1914, 24 (11) серпня, ч. 188, с. 4.

⁴⁶ *Організація громадянства. Городенка* [Citizenship organization. Gorodenka], in «Діло», 1914, 22 (9) серпня, ч. 187, с. 3-4.

⁴⁷ *Організація громадянства. Вербіж коло Коломиї* [Citizenship organization. Verbizh near Kolomyia], in «Діло», 1914, 26 (13) серпня, ч. 190, с. 3.

⁴⁸ *На галицькомъ фронтъ ...* [On the Galician front], in «Львовское военное слово. Ежедневная военная, политическая, общественная и литературная газета», 1914, 28 октября, № 27, с. 1.

⁴⁹ М. Кугутяк, *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)* [Galicia: pages of history. Essay on the socio-political movement (XIX century – 1939)], Івано-Франківськ, 1993, С. 124.

⁵⁰ *Освободительная война* [War of liberation], in «Прикарпатская Русь», 1914, 29 октября, с. 3.

⁵¹ *Українці і визвольна війна* [Ukrainians and the liberation war], in «Діло», 22 серпня, ч. 187, с. 4.

⁵² Л., *Галицкое обозрѣніе. Экономическое положеніе Галичины* [Galician review. Economic situation in Galicia], in «Львовское военное слово», 1914, 27 сентября, № 2, с. 1-2; *Мѣропріятія Правительства въ Галичинѣ. Помощь Русскаго Правительства населенію Галичины* [Government events in Galicia. Help of the Russian Government to the population of Galicia], in «Львовское военное слово», 1914, 27 сентября, № 2, с. 2.

⁵³ Д. Дорошенко, *Історія України. 1917–1923 рр. В 2-х т.* [History of Ukraine. 1917–1923. In 2 volumes.], Київ, Темпора, 2002, т. 1, с. 30.

⁵⁴ *Покуття. Історико-етнографічний нарис* [Pokuttya. Historical and ethnographic essay], Львів, Манускрипт – Львів, 2010, с. 143.

⁵⁵ М. Гуйванюк, *Щоденник Марка Черемшини як історичне джерело* [Marko Cheremshina's diary as a historical source], in «Гуйванюк М. Марко Черемшина: невідоме й призабуте. Наукові розвідки, републікації, документи», Снятин, Прут Принт, 2007, с. 36.

⁵⁶ В. Волковинський, *Бойові дії на українських землях в роки Першої світової війни* [Fighting on Ukrainian lands during the First World War], с. 60.

⁵⁷ ЦДІАЛ України, ф. 694, оп. 1, спр. 22 *Списки повітів та їх начальників Львівської, Тернопільської та Чернівецької губерній. 1915 р.*, арк. 1-2.

⁵⁸ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 325 *Про кількість населення до і після військових дій у м. Коломиї, наявність фабрик і заводів, склад населення, рід занять*, арк. 143.

⁵⁹ *З Коломиї* [From Kolomyia], in «Свобода. Ілюстрована політична, просвітна і господарська часопись», Відень, 1915, 9 цвітня, ч. 9, с. 4-5.

⁶⁰ М. Григор, *Перший прихід царських військ до Городенки та їхнє «адміністрування»* [The first arrival of tsarist troops in the town of Gorodenka and their «administration»], с. 123-124.

⁶¹ М. Григор, *Перший прихід царських військ до Городенки та їхнє «адміністрування»* [The first arrival of tsarist troops in the town of Gorodenka and their «administration»], с. 124-125; *Вісти з краю. Городенка* [News from the edge. Gorodenka], in «Свобода», Відень, 1915, 18 червня, ч. 19, с. 5-6.

⁶² ІЛ НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 8, спр. 916 *Фірманюк М.М. «Спомини про Василя Стефаника»*, арк. 22-23.

⁶³ *Вісти з краю. Товмаччина* [News from the edge. Tovmachchina], in «Свобода», Відень, 1915, 17 серпня, ч. 26-27, с. 6; В. Л., *Дописи з краю. Братишів (пов. Товмач). (Дев'ять місяців в московськiм ярмі)* [Posts from the edge. Bratyshev (Tovmach district). (Nine months in the Moscow yoke)], in «Свобода», Відень, 1915, 18 грудня, ч. 40, с. 3.

⁶⁴ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 256 *Донесення начальнику жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини про прийом унтер-офіцером Станіславського пункту та від'їзд у відрадження, про ... 2 грудня 1914 р. – 10 квітня 1915 р.*, арк. 143.

⁶⁵ С. Бровчук, *Колись повітове містечко Печеніжин* [Once the county town of Pechenizhyn], in «Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле», Філадельфія, Видання Комітету Коломийян, 1988, с. 535.

⁶⁶ *Холера* [Cholera], in «Діло», 1915, 8 падолиста, с. 4.

⁶⁷ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 325 *Про кількість населення до і після військових дій у м. Коломиї, наявність фабрик і заводів, склад населення, рід занять*, арк. 143.

⁶⁸ І. Андрухів, С. Гаврилук, *Тисмениця* [Tysmenytsia], с. 192.

⁶⁹ D. Chirowski, *Dzieje miasta Tyśmienicy* [The history of the town of Tyśmienica], Lwów, Prasowa Agencja Informacyjna «Wschód», 1938, s. 48.

⁷⁰ І. Андрухів, С. Гаврилюк, *Тисмениця* [Tysmenytsia], с. 192.

⁷¹ І. Андрухів, С. Гаврилюк, *Тисмениця* [Tysmenytsia], с. 187.

⁷² С. Бровчук, *Колись повітове містечко Печеніжин* [Once the county town of Pechenizhyn], с. 533.

⁷³ *З Коломийщини* [From Kolomyia district], in «Свобода», Відень, 1915, 2 марта, ч. 4, с. 6.

⁷⁴ В. Л., *Дописи з краю. Братишів (нов. Товмач). (Девять місяців в московському ярмі)* [Posts from the edge. Bratysliv (Tovmach district). (Nine months in the Moscow yoke)], с. 2.

⁷⁵ ІЛ НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 12, спр. 72 *Щоденник, що починається з 18 грудня [1914]*, арк. 3, 7; Черемшина Марко, *Щоденник* [Diary], с. 126, 131.

⁷⁶ М. Матіїв-Мельник, *Вибрані твори* [Selected works], Львів, 1995, с. 344; В. Куришук, *Яблунів: причинки до історії містечка* [Yabluniv: essays on the history of the town], Київ, 2008, с. 32.

⁷⁷ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 325 *Про кількість населення до і після військових дій у м. Коломий, наявність фабрик і заводів, склад населення, рід занять*, арк. 143-144.

⁷⁸ І. Андрухів, С. Гаврилюк, *Тисмениця* [Tysmenytsia], с. 187.

⁷⁹ Скифъ, *По Галицкому Подолью. (Отъ нашего корреспондента)* [Across the Galician Podillia. (From our correspondent)], in «Львовскій Вѣстникъ. Ежедневная газета издаваемая при Управлении Военнаго Генераль-Губернаторства Галиціи», 1915, 26 мая, № 85, с. 2.

⁸⁰ С. Ріпецький, *Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і чин* [Ukrainian Sich Shooters. Liberation idea and rank], Нью-Йорк, Червона Калина, 1956, с. 66.

⁸¹ *Пляни змосковицця східної Галичини* [Plans for the Muscovication (Russification) of Eastern Galicia], in «Свобода», Відень, 1915, 2 марта, ч. 4, с. 1.

⁸² *Пляни змосковицця східної Галичини* [Plans for the Muscovication (Russification) of Eastern Galicia], с. 1–2; *Организація въ Галиціи курсовъ общерусскаго языка* [Organization of general Russian language courses in Galicia], in «Львовское военное слово», 1914, 14 ноября, № 39, с. 2.

⁸³ *Молитва за царя* [Prayer for the king], in «Свобода», Відень, 1915, 23 лютого, ч. 3, с. 5.

⁸⁴ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 27 *Телеграми начальнику штабу корпусу жандармів про перебіг воєнних дій у Галичині. Копії. 31 грудня 1914 р. – 31 серпня 1915 р.*, арк. 20, 22, 23, 46; ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 235 *Жандармський пункт Тимчасового жандармського управління у м. Коломий, Коломийського повіту. Відомості про економічний стан, про адміністративні установи та політичні організації Коломийського повіту; донесення начальнику жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини ... 7 грудня 1914 – 28 лютого 1915 р.*, арк. 14, 14 зв.

⁸⁵ Р. С., *Бой въ Станиславовѣ* [Battle in Stanislavov], in «Львовское военное слово. Издав. Штабом Главнокомандующаго Арміями Юго-Западнаго Фронта. Военная, политическая, общественная и литературная газета», 1915, 21 февраля, № 132, с. 3.

⁸⁶ *Обзоръ военныхъ дѣйствій. По свѣдѣніямъ Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта. Къ 12-му февраля* [Overview of military operations. According to the information of the Headquarters of the Commander-in-Chief of the Armies of the South-Western Front. By 12th February], in «Львовское военное слово», 1915, 12 февраля, № 124, с. 2; *Отъ штаба Верховнаго Главнокомандующаго. Официально, 12 февраля* [From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, 12 February], in «Львовское военное слово», 1915, 14 февраля, № 126, с. 2.

⁸⁷ *Обзоръ военныхъ дѣйствій. По свѣдѣніямъ Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта. Къ 19-му февраля* [Overview of military operations. According to the Headquarters of the Commander-in-Chief of the Armies of the Southwestern Front. By February 19th], in «Львовское военное слово», 1915, 20 февраля, № 131, с. 1.

⁸⁸ *Війна. (З воєнних звітів до дня 23 лютого с. р.). В Галичині* [War. (From military reports until February 23, 2006). In Galicia], in «Свобода», Відень, 1915, 23 лютого, ч. 3, с. 6.

⁸⁹ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 256 *Донесення начальнику жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини про прийом унтер-офіцером Станіславського пункту та від'їзд у відрядження ... 2 грудня 1914 р. – 10 квітня 1915 р.*, арк. 88, 101; ЦДІАК України,

ф. 365, оп. 1, спр. 186 *Листування з начальником жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини та жандармськими унтер-офіцерами про спостереження за місцевим населенням... 26 квітня 1915 р. – 18 травня 1915 р.*, арк. 6, 6 зв.

⁹⁰ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 27 *Телеграми начальнику штабу корпусу жандармів про перебіг воєнних дій у Галичині. Копії. 31 грудня 1914 р. – 31 серпня 1915 р.*, арк. 329.

⁹¹ *Обзоръ боевыхъ дѣйствій «Армейскаго Вѣстника». Отъ 3 мая* [Review of the military actions of the «Army Vestnik». From May 3], in «Львовскій Вѣстникъ», 1915, 5 мая, № 65, с. 3.

⁹² *Обзоръ боевыхъ дѣйствій «Нашега Вѣстника». За 2 мая* [Review of the combat actions of «Our Vestnik». For May 2], in «Львовскій Вѣстникъ», 1915, 4 мая, № 64, с. 3.

⁹³ *Обзоръ военныхъ дѣйствій. (По свѣдѣніямъ Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западного фронта). Ко 2-му мая* [Review of military operations. (According to the Headquarters of the Commander-in-Chief of the Armies of the South-Western Front). By May 2nd], in «Львовское военное слово», 1915, 5 мая, № 168, с. 1.

⁹⁴ *Обзоръ военныхъ дѣйствій. (По свѣдѣніямъ Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западного фронта). Ко 2-му мая* [Review of military operations. (According to the Headquarters of the Commander-in-Chief of the Armies of the South-Western Front). By May 2nd], in «Львовское военное слово», 1915, 5 мая, № 168, с. 1.

⁹⁵ *Обзоръ боевыхъ дѣйствій «Армейскаго Вѣстника». Отъ 3 мая* [Review of the military actions of the «Army Vestnik». From May 3], in «Львовскій Вѣстникъ», 1915, 5 мая, № 65, с. 3; *Отъ штаба Верховнаго Главнокомандующаго. Оффіціально, 2 мая* [From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, May 2], in «Львовское военное слово», 1915, 3 мая, № 167, с. 1.

⁹⁶ *Война. Отъ штаба Верховнаго Главнокомандующаго. Оффіціально, 24 мая* [War. From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, May 24], in «Львовскій Вѣстникъ», 1915, 25 мая, № 84, с. 3.

⁹⁷ *Война. Отъ штаба Верховнаго главнокомандующаго. Оффіціально, 30 мая* [War. From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, May 30], in «Львовскій Вѣстникъ», 1915, 31 мая, № 90, с. 3; *Отъ Ставки Верховнаго Главнокомандующаго. (По телеграфу). 30 мая* [From the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. (By telegraph). May 30], in «Львовское военное слово», 1915, 31 мая, № 191, с. 1.

⁹⁸ *Война. Отъ штаба Верховнаго главнокомандующаго. Оффіціально, 2 іюня* [War. From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, June 2], in «Львовскій Вѣстникъ», 1915, 3 іюня, № 93, с. 3; *Война. Отъ штаба Верховнаго главнокомандующаго. Оффіціально, 4 іюня* [War. From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, June 4], in «Львовскій Вѣстникъ», 1915, 6 іюня, № 96, с. 3; *Обзоръ военныхъ дѣйствій (По увѣдомлѣніямъ Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западного фронта)* [Review of military actions (According to notifications of the Headquarters of the Commander-in-Chief of the Armies of the South-Western Front)], in «Львовское военное слово», 1915, 2 іюня, № 192, с. 3; *Отъ Ставки Верховнаго Главнокомандующаго. (По телеграфу). 5 іюня* [From the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. (By telegraph). June 5], in «Львовское военное слово», 1915, 6 іюня, № 195, с. 1.

⁹⁹ *Обзоръ боевыхъ дѣйствій «Армейскаго Вѣстника». Отъ 3 мая* [Review of the military actions of the «Army Vestnik». From May 3], in «Львовскій Вѣстникъ», 1915, 5 мая, № 65, с. 3; *Обзоръ военныхъ дѣйствій. (По свѣдѣніямъ Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западного фронта). Ко 2-му мая* [Review of military actions. (According to the information of the Headquarters of the Commander-in-Chief of the Armies of the South-Western Front). By May 2], in «Львовское военное слово», 1915, 5 мая, № 168, с. 1.

¹⁰⁰ *На Покутю і Буковині* [In Pokuttia and Bukovina], in «Свобода», Відень, 1915, 21 мая, ч. 15, с. 6.

¹⁰¹ *Отъ штаба Верховнаго Главнокомандующаго. Оффіціально, 8 мая* [From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, 8 May], in «Львовское военное слово», 1915, 9 мая, № 172, с. 1.

¹⁰² *Война. Отъ штаба Верховнаго главнокомандующаго. Официально, 2 июня* [War. From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, June 2], in «Львовскій Вѣстникъ», 1915, 3 июня, № 93, с. 3.

¹⁰³ *Наслѣдник престола в сѣвѣдній Галичинѣ і Буковинѣ* [Heir to the throne in eastern Galicia and Bukovina], in «Свобода», Відень, 1915, 30 цвѣтня, ч. 12, с. 7.

¹⁰⁴ С. І., *Зі Снятина. Снятин 27 цвѣтня 1915* [From Sniatyn. Sniatyn April 27, 1915], in «Свобода», Відень, 1915, 14 мая, ч. 14, с. 6-7.

¹⁰⁵ *Покуття. Історико-етнографічний нарис* [Pokuttia. Historical and ethnographic essay], с. 143-144.

References

1. I. Andrukhiv, S. Havryliuk, Tysmenytsia [Tysmenytsia], Ivano-Frankivsk, Lileia-NV, 2002, 486 s.
2. Areshtovuvanie moskvofiliv [Arrest of Moscowphiles], in «Svoboda», 1914, 27 serpnia, ch. 34, s. 6.
3. A. Bakhturina. Okrainy rossiyskoy imperii: gosudarstvennoye upravleniye i natsionalnaya politika v gody pervoy mirovoy voyny (1914-1917 gg.) [Outskirts of the Russian Empire: State Administration and National Policy during the First World War (1914-1917)], Moskva, 2004, 392 s.
4. A. Bakhturina. Politika Rossiyskoy Imperii v Vostochnoy Galitsii v gody Pervoy mirovoy voyny [The policy of the Russian Empire in Eastern Galicia during the First World War], Moskva, AIRO-XX. 2000. 264 s.
5. I. Baran, Politychna diialnist rosiiskoi okupatsiinoi administratsii v Halychyni (1914-1915 rr.) [Political activity of the Russian occupation administration in Galicia (1914-1915)], in «Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii», Ivano-Frankivsk, 2010, vyp. 17, s. 154-161.
6. J. Bator, *Wojna galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915* [Galician War. Actions of the Austro-Hungarian army on the Northern (Galician) Front in 1914–1915], Kraków, 2005, 320 s.
7. S. Brovchuk, Kolys povitove mistechko Pechenizhyn [Once the county town of Pechenizhyn], in «Kolomyia y Kolomyishchyna. Zbirnyk spomyniv i statei pro nedavnie mynule», Filadelfia, Vydannia Komitetu Kolomyian, 1988, s. 527-553.
8. Cheremshyna Marko, Shchodennyk [Diary], in «Tvory: V 3-okh tomakh», Lviv, Izmarahd, 1937, t. 3, s. 125-142.
9. D. Chirowski, *Dzieje miasta Tyśmienicy* [The history of the town of Tyśmienica], Lwów, Prasowa Agencja Informacyjna «Wschód», 1938, 80 s.
10. Dary dlia Ukrainykykh Sichovykh Striltiv [Gifts for Ukrainian Sich Shooters], in «Dilo», 1914, 25(12) serpnia, ch. 189, s. 4-5.
11. O. Dobrzhanskyi, V. Staryk, Bazhaiemo do Ukrainy! [We want to connect with Ukraine!], Odesa, Maiak, 2008, 1168 s.
12. Dopysy. Z Kolomyi. (Revizyia v domi d-ra Dudykevycha. – Manifestatsyia) [Letters. From Kolomyia. (Audit in the house of Dr. Dudykevich. – Manifestation)], in «Dilo», 1914, 5 serpnia (23 lypnia), ch. 173, s. 7.
13. D. Doroshenko, Istoriiia Ukrainy. 1917–1923 rr. V 2-kh t. [History of Ukraine. 1917–1923. In 2 volumes.], Kyiv, Tempora, 2002, t. 1, 320 s.
14. Gazeta Kolomyjska, 1914, 22 sierpnia, s. 4.
15. M. Gushul, Rozhniv i rozhnivchany. Istoryko-memuarnyi narys piaty pokolin [Rozhniv and its inhabitants. Historical and memoir essay of five generations], Kyiv, Kosiv, Rozhniv, 2010, 408 s.
16. V. Holovchenko, V. Soldatenko, Ukrainske pytannia v roky Pershoi svitovoi viiny: Monohrafiia [Ukrainian question during the First World War: Monograph], Kyiv, Parlamentske vydavnytstvo, 2009, 448 s.
17. M. Holubets, Rik hrozy i nadii. 1914 [A year of storm and hopes. 1914], Lviv, Ukrainska biblioteka, 1934, 128 s.

18. M. Hryhor, Pershyi prykhid tsarskykh viisk do Horodenky ta yikhnie «administruvannia» [The first arrival of tsarist troops in the town of Gorodenka and their «administration»], in «Horodenshchyna Istorychno-memuarnyi zbirnyk», Niu York, Toronto, Vinnipeg, 1978, s. 121-126.
19. M. Huivaniuk, Stavlennia rosiiskoi okupatsiinoi vlady do sichovoho rukhu v Halychyni ta na Bukovyni pid chas Pershoi svitovoi viiny [The attitude of the russian occupation authorities to the Sich movement in Galicia and Bukovina during the First World War], in «Persha svitova viina ta istorychni doli narodiv Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy : m-ly mizhnar. nauk. konf., prysviachenoï 80-richchiu Bukovynskoho narodnoho vicha (Chernivtsi, 22–24 veres. 1998 r.)», Chernivtsi, Ruta, 2000, s. 39-42.
20. M. Huivaniuk, Shchodennyk Marka Cheremshyny yak istorychne dzherelo [Marko Cheremshynas diary as a historical source], in «Huivaniuk M. Marko Cheremshyna: nevidome y pry zabute. Naukovi rozvidky, republikatsii, dokumenty», Sniatyn, Prut Prynt, 2007, s. 36.
21. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, f. 8 Vasyl Stefanyk, spr. 916 Firmaniuk M.M. «Spomyny pro Vasyliia Stefanyka», 2 zoshyty. 1 – 22 ark. (4 chysti). 19.IX.1951; 2 – 14 ark. (1 chyst.) [b. d.].
22. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, f. 12 Marko Cheremshyna, spr. 72 Shchodennyk, shcho pochynaietsia z 18 hrudnia [1914], 12 ark.
23. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy, viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii, f. 12 Marko Cheremshyna, spr. 161 Firmaniuk M.M. «Spohady pro Marka Cheremshyna (D-ra Ivana Semaniuka)». 25 serpnia 1952 r., 24 ark., 2 zoshyty.
24. Kholera [Cholera], in «Dilo», 1915, 8 padolysta, ch. 88, s. 4.
25. I. Kuchera, Suspilno-politychna i kulturno-relihiina diialnist rosiiskoi okupatsiinoi administratsii v Skhidnii Halychyni v roky Pershoi svitovoi viiny [Socio-political and cultural-religious activities of the Russian occupation administration in Eastern Galicia during the First World War], in «Lytsari ridnoho kraiu: sichovo-striletska tradytsiia v istorii, kulturi ta mystetstvi Ukrainy XX stolittia», Kolomyia, Vik, 2007, S. 62-69.
26. M. Kuhutiak, Halychyna: storinky istorii. Narys suspilno-politychnoho rukhu (XIX st. – 1939 r.) [Galicia: pages of history. Essay on the socio-political movement (XIX century – 1939)], Ivano-Frankivsk, 1993, 200 s.
27. V. Kuryshchuk, Yabluniv: pry chynky do istorii mistechka [Yabluniv: essays on the history of the town], Kyiv, 2008, 471 s.
28. L., Galitskoye obozrenie. Ekonomicheskoye polozhenie Galichyny [Galician review. Economic situation in Galicia], in «Lvovskoye voyennoye slovo», 1914, 27 sentyabrya, № 2, s. 1-2.
29. K. Levytskyi, Istoriiia vyzvolnykh zmahan halytskykh ukraintsiiv z chasu svitovoi viiny 1914-1918. Chastyna persha [History of the liberation struggles of Galician Ukrainians from the time of World War 1914-1918. Part one], Lviv, 1928, 285 s.
30. V. Liubchenko, Moskvofilskyi faktor i rosiiska vlada naperedodni ta pid chas viiny [The Moscowophile factor and the Russian government before and during the war], in «Velyka viina 1914-1918 rr. i Ukraina», Kyiv, TOV «Klio», 2013, s. 122-140.
31. M. Lytvyn, Lehion ukrainskykh sichovykh striltsiv: viiskove navchannia, vykhovannia, boiovyi shliakh [Legion of Ukrainian Sich Shooters: military training, upbringing, military path], in «Velyka viina 1914-1918 rr. i Ukraina», Kyiv, TOV «Klio», 2013, s. 159-179.
32. M. Lytvyn, Ukrainskyi ta polskyi isteblishmenty u period «Velykoi viiny» i natsionalno-demokratychnykh revoliutsii (1914–1918) [Ukrainian and Polish establishments during the Great War and national democratic revolutions (1914-1918)], in «Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini», Kyiv, 2003, vyp. 13, ch. 1, s. 157-175.
33. M. Matiiv-Melnyk, Vybrani tvory [Selected works], Lviv, 1995, 642 s.
34. F. Matsko, Istoriiia sela Rozhnova [History of the village of Rozhniv], Kosiv, Pysanyi Kamin, 2008, 147 s.
35. Meropriyatiya Pravitelstva v Galichine. Pomoshch Russkago Pravitelstva naseleniyu Galichyny [Government events in Galicia. Help of the Russian Government to the population of Galicia], in «Lvovskoye voyennoye slovo», 1914, 27 sentyabrya, № 2, s. 2.

36. W. Milewska, J.-T. Nowak, M. Zientara, *Legiony Polskie 1914-1918. Zarys historii militarnej i politycznej* [Polish Legions 1914-1918. Outline of military and political history], Kraków, Księgarnia akademicka wydawnictwo naukowe, 1998, 348 s.
37. Molytva za tsaria [Prayer for the king], in «Svoboda», Viden, 1915, 23 liutoho, ch. 3, s. 5.
38. Na halytskom fronte ... [On the Galician front], in «Lvovskoe voennoe slovo. Ezhednevnaia voennaia, polytycheskaia, obshchestvennaia y lyteraturnaia hazeta», 1914, 28 oktiabria, № 27, s. 1.
39. Na Pokuti i Bukovyni [In Pokuttia and Bukovyna], in «Svoboda», Viden, 1915, 21 maia, ch. 15, s. 6.
40. Naslidnyk prestola v skhidnii Halychyni i Bukovyni [Heir to the throne in eastern Galicia and Bukovina], in «Svoboda», Viden, 1915, 30 tsvitnia, ch. 12, s. 7.
41. Novynky. V Kolomyishchyni areshtovano okolo 20 sviashchenykyv ... [News. About 20 priests have been arrested in the Kolomyia region], in «Dilo», 1914, 26 (13) serpnia, ch. 190, s. 7.
42. Obzor boevykh deistvii «Armeiskaho Vestnyka». Ot 3 maia [Review of the military actions of the «Army Vestnik». From May 3], in «Lvovskii Vestnyk», 1915, 5 maia, № 65, s. 3.
43. Obzor boevykh deistvii «Nasheho Vestnyka». Za 2 maia [Review of the combat actions of «Our Vestnik». For May 2], in «Lvovskii Vestnyk», 1915, 4 maia, № 64, s. 3.
44. Obzor boevykh deistvii «Armeiskaho Vestnyka». Ot 3 maia [Review of the military actions of the «Army Vestnik». From May 3], in «Lvovskii Vestnyk», 1915, 5 maia, № 65, s. 3.
45. Obzor voennykh deistvii. Po svedeniiam Shtaba Hlavnokomanduiushchaho Armiiamy Yugo-Zapadnoho fronta. Kъ 12-mu fevralia [Overview of military operations. According to the information of the Headquarters of the Commander-in-Chief of the Armies of the South-Western Front. By 12th February], in «Lvovskoe voennoe slovo», 1915, 12 fevralia, № 124, s. 1-2.
46. Obzor voennykh deistvii. Po svedeniiam Shtaba Hlavnokomanduiushchaho Armiiamy Yugo-Zapadnoho fronta. K 19-mu fevralia [Overview of military operations. According to the Headquarters of the Commander-in-Chief of the Armies of the Southwestern Front. By February 19th], in «Lvovskoe voennoe slovo», 1915, 20 fevralia, № 131, s. 1.
47. Obzor voennykh deistvii. (Po svedeniiam Shtaba Hlavnokomanduiushchaho Armiiamy Yugo-Zapadnoho fronta). Ko 2-mu maia [Review of military operations. (According to the Headquarters of the Commander-in-Chief of the Armies of the South-Western Front). By May 2nd], in «Lvovskoe voennoe slovo», 1915, 5 maia, № 168, s. 1.
48. Obzor voennykh deistvii (Po uvedomleniiam Shtaba Hlavnokomanduiushchaho Armiiamy Yugo-Zapadnoho fronta) [Review of military actions (According to notifications of the Headquarters of the Commander-in-Chief of the Armies of the South-Western Front)], in «Lvovskoe voennoe slovo», 1915, 2 iunია, № 192, s. 3.
49. Orhanyzatsiia v Halytsii kursov obshcherusskaho yazyka [Organization of general Russian language courses in Galicia], in «Lvovskoe voennoe slovo», 1914, 14 noiabria, № 39, s. 2.
50. Organizatsiia hromadianstva. Do nashoi suspilnosti [Citizenship organization. To our society], in «Dilo», 1914, 24 (11) serpnia, ch. 188, s. 4.
51. Organizatsiia hromadianstva. Kolomyia [Citizenship organization. Kolomyia], in «Dilo», 1914, 24 (11) serpnia, ch. 188, s. 4.
52. Organizatsiia hromadianstva. Sniatyn [Citizenship organization. Sniatyn], in «Dilo», 1914, 24 (11) serpnia, ch. 188, s. 4.
53. Organizatsiia hromadianstva. Horodenka [Citizenship organization. Gorodenka], in «Dilo», 1914, 22 (9) serpnia, ch. 187, s. 3-4.
54. Organizatsiia hromadianstva. Verbizh kolo Kolomyi [Citizenship organization. Verbizh near Kolomyia], in «Dilo», 1914, 26 (13) serpnia, ch. 190, s. 3.
55. Osvobodytelnaia voina [War of liberation], in «Prykarpatskaia Rus», 1914, 29 oktiabria, s. 3.
56. Ot shtaba Verkhovnahoho Hlavnokomanduiushchaho. Offytsialno, 12 fevralia [From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, 12 February], in «Lvovskoe voennoe slovo», 1915, 14 fevralia, № 126, s. 1-2.
57. Ot shtaba Verkhovnahoho Hlavnokomanduiushchaho. Offytsialno, 2 maia [From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, May 2], in «Lvovskoe voennoe slovo», 1915, 3 maia, № 167, s. 1.

58. Ot shtaba Verkhovnaho Hlavnokomanduiushchaho. Offytsialno, 8 maia [From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, 8 May], in «Lvovskoe voennoe slovo», 1915, 9 maia, № 172, s. 1.
59. Ot Stavki Verkhovnaho Hlavnokomanduiushchaho. (Po telehrafu). 30 maia [From the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. (By telegraph). May 30], in «Lvovskoe voennoe slovo», 1915, 31 maia, № 191, s. 1.
60. Ot Stavki Verkhovnaho Hlavnokomanduiushchaho. (Po telehrafu). 5 iunია [From the Headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. (By telegraph). June 5], in «Lvovskoe voennoe slovo», 1915, 6 iunია, № 195, s. 1.
61. Persha svitova viina i slovianski narody : m-ly mizhnar. nauk. konf., 14-15 travnia 1998 [World War I and the Slavic peoples: proceedings of the International scientific conference, May 14-15, 1998], Kyiv, 1998, 251 s.
62. Persha svitova viina ta istorychni doli narodiv Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy: m-ly mizhnar. nauk. konf., prysviachenoї 80-richchiu Bukovynskoho narodnoho vicha (Chernivtsi, 22-24 veres. 1998 r.) [The First World War and the historical destinies of the peoples of Central and Eastern Europe: proceedings of the International scientific conference dedicated to the 80th anniversary of the Bukovynian peoples council (Chernivtsi, September 22-24, 1998)], Chernivtsi, Ruta, 2000, 326 s.
63. Pliany zmoskovshchenia skhidnoi Halychyny [Plans for the Muscovication (Russification) of Eastern Galicia], in «Svoboda», Viden, 1915, 2 marta, ch. 4, s. 1-2.
64. «Poczziwi starorusini». Tovmachchyna [«Old Russian people». Tovmatsky district], in «Dilo», 1914, 21 (8) serpnia, ch. 186, s. 4.
65. Pokuttya. Istoryko-etnografichni narys [Pokuttya. Historical and ethnographic essay], Lviv, Manuskrypt – Lviv, 2010, 456 s.
66. R. S., Boi v Stanyslavove [Battle in Stanislavov], in «Lvovskoe voennoe slovo. Izdav. Shtabom Hlavnokomanduiushchaho Armiiamy Yuho-Zapadnaho Fronta. Voennaia, polytycheskaia, obshchestvennaia y lyteraturnaia hazeta», 1915, 21 fevralia, № 132, s. 3.
67. O. Reient, O. Serdiuk, Persha svitova viina i Ukraina [The First World War and Ukraine], Kyiv, Heneza, 2004, 480 s.
68. O. Reient, B. Yanyshyn, Persha svitova viina v ukrainskii istoriografii [The First World War in Ukrainian historiography], in «Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina», Kyiv, TOV «Klio», 2013, s. 17-61.
69. S. Ripetskyi, Ukrainske Sichove Striletstvo. Vyzvolna ideia i chyn [Ukrainian Sich Shooters. Liberation idea and rank], Niu-York, Chervona Kalyna, 1956, 360 s.
70. S. I., Zi Sniatyna. Sniatyn 27 tsvitnia 1915 [From Sniatyn. Sniatyn April 27, 1915], in «Svoboda», Viden, 1915, 14 maia, ch. 14, s. 6-7.
71. P. Siredzhuk, Halytska Hutsulshchyna u Velykii viini 1914-1918 rr. [Galician Hutsul region in the Great War of 1914-1918], Kosiv, Pysanyi Kamin, 2016, 536 s.
72. Skif, Po Halytskomu Podoliu. (Ot nasheho korrespondenta) [Across the Galician Podillia. (From our correspondent)], in «Lvovskii Vestnyk. Ezhednevnaia hazeta yzdavaemaia pry Upravleniy Voennaho Heneral-Hubernatorstva Halytsiy», 1915, 26 maia, № 85, s. 2.
73. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 365 Zhandarmska ustanova Tymchasovoho viiskovoho heneral-hubernatorstva Halychyny, op. 1, spr. 27 Telehramy nachalnyku shtabu korpusu zhandarmiv pro perebih voiennykh dii u Halychyni. Kopii. 31 hrudnia 1914 r. – 31 serpnia 1915 r., 398 ark.
74. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 365, op. 1, spr. 186 Lystuvannia z nachalnykom zhandarmskoho upravlinnia viiskovoho heneral-hubernatorstva Halychyny ta zhandarmskymy unter-ofitseramy pro sposterezhennia za mistsevim naselenniam... 26 kvitnia 1915 r. – 18 travnia 1915 r., 218 ark.
75. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 365, op. 1, spr. 235 Zhandarmskyi punkt Tymchasovoho zhandarmskoho upravlinnia u m. Kolomyi, Kolomyiskoho povitu. Vidomosti pro ekonomichni stan, pro administratyvni ustanovy ta politychni orhanizatsii Kolomyiskoho povitu;

- donesennia nachalnyku zhandarmskoho upravlinnia viiskovoho heneral-hubernatorstva Halychyny ... 7 hrudnia 1914 – 28 liutoho 1915 r., 15 ark.
76. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 365, op. 1, spr. 256 Donesennia nachalnyku zhandarmskoho upravlinnia viiskovoho heneral-hubernatorstva Halychyny pro pryiom unter-ofitserom Stanislavskoho punktu ta vidizd u vidriadzhennia, pro ... 2 hrudnia 1914 r. – 10 kvitnia 1915 r., 105 ark.
77. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 365, op. 1, spr. 325 Pro kilnist naselennia do i pislia viiskovykh dii u m. Kolomyi, naiavnist fabryk i zavodiv, sklad naselennia, rid zaniat, 200 ark.
78. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 694 Kolektsiia dokumentiv do istorii perebuvannia rosiiskykh viisk na terytorii Halychyny v period Pershoi svitovoi viiny. 1914-1919 rr., op. 1, spr. 22 Spysky povitiv ta yikh nachalnykiv Lvivskoi, Ternopilskoi ta Chernivetskoi hubernii. 1915 r., 11 ark.
79. Ukrainsi i vyzvolna viina [Ukrainians and the liberation war], in «Dilo», 22 serpnia, ch. 187, s. 4.
80. V. L., Dopysy z kraiu. Bratyshiv (pov. Tovmach). (Deiat misiatsiv v moskovskim yarmi) [Posts from the edge. Bratyshiv (Tovmach district). (Nine months in the Moscow yoke)], in «Svoboda», Viden, 1915, 18 hrudnia, ch. 40, s. 2-3.
81. Viina. (Z voiennykh zvitiv do dnia 23 liutoho s. r.). V Halychyni [War. (From military reports until February 23, 2006). In Galicia], in «Svoboda», Viden, 1915, 23 liutoho, ch. 3, s. 6.
82. Visty z kraiu. Horodenka [News from the edge. Gorodenka], in «Svoboda», Viden, 1915, 18 chervnia, ch. 19, s. 5-6.
83. Visty z kraiu. Tovmachchyna [News from the edge. Tovmachchina], in «Svoboda», Viden, 1915, 17 serpnia, ch. 26-27, s. 6.
84. Voina. Ot shtaba Verkhovnaho Hlavnokomanduiushchaho. Offytsialno, 24 maia [War. From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, May 24], in «Lvovskii Vestnyk», 1915, 25 maia, № 84, s. 3.
85. Voina. Ot shtaba Verkhovnaho hlavnokomanduiushchaho. Offytsialno, 30 maia [War. From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, May 30], in «Lvovskii Vestnyk», 1915, 31 maia, № 90, s. 3.
86. Voina. Ot shtaba Verkhovnaho hlavnokomanduiushchaho. Offytsialno, 2 iiunia [War. From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, June 2], in «Lvovskii Vestnyk», 1915, 3 iiunia, № 93, s. 3.
87. Voina. Ot shtaba Verkhovnaho hlavnokomanduiushchaho. Offytsialno, 4 iiunia [War. From the headquarters of the Supreme Commander-in-Chief. Officially, June 4], in «Lvovskii Vestnyk», 1915, 6 iiunia, № 96, s. 3.
88. V. Volkovynskyi, Boiovi dii [Military action], in «Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina», Kyiv, TOV «Klio», 2013, s. 140-159.
89. V. Volkovynskyi, Boiovi dii na ukraïnskykh zemliakh v roky Pershoi svitovoi viiny [Fighting on Ukrainian lands during the First World War], in «Problemy istorii Ukrainy KhIKh – pochatku KhKh st.», vyp. 4, Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2002, s. 52-70.
90. P. Volosenko, Tysmenytsia [Tysmenytsia], Niu York, Nakladom Tysmenytskykh Zemliakiv, 1958, 60 s.
91. Z Kolomyi [From Kolomyia], in «Svoboda. Iliustrovana politychna, prosvitna i hospodarska chasopys», Viden, 1915, 9 tsvitnia, ch. 9, s. 4-5.
92. Z Kolomyishchyny [From Kolomyia district], in «Svoboda», Viden, 1915, 2 marta, ch. 4, s. 6.
93. N. Zahrebelna, I. Koliada, Velyka viina: Ukrainstvo i blahodiinist (1914-1917 rr.) [The Great War: Ukraine and charity (1914-1917)], Kyiv, 2006, 193 s.
94. V. Zapolovskyi, Vplyv Horlytskoi operatsii na aktyvizatsiiu boiovykh dii na frontakh Skhidnoi Halychyny ta Bukovyny [Influence of the Gorlitsky operation on the intensification of hostilities on the fronts of Eastern Galicia and Bukovina], in «Persha svitova viina ta istorychni doli narodiv Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy : m-ly mizhnar. nauk. konf., prysviachenoi 80-richchiu Bukovynskoho narodnoho vicha (Chernivtsi, 22–24 veres. 1998 r.)», Chernivtsi, Ruta, 2000, s. 31-39.